

НІМЕЦЬКЕ МІСЬКЕ ПРАВО ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ-ГЕТЬМАНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII СТ.

*Остапенко Тимур Олександрович,
асистент кафедри історії держави і права
Одеської національної юридичної академії*

Магдебурзьке право як право самоуправління міст утвердилось на Україні під час окупації її феодальною Польщею. Воно поширювалось шляхом надання привілеїв, якими польська шляхта хотіла завоювати симпатії місцевого населення, а також досягти певних цілей — в першу чергу утворити відповідні фортифіковані пункти на прикордонних смугах, розвинути ремесла і колонізувати місцеве населення [4, с. 303]. Міста з магдебурзьким правом поділялися на магістратські з більш розвиненою системою самоуправління і ратушні, де порядок самоуправління був дуже змінений. Зовні виглядало, ніби міста, в яких діяло магдебурзьке право, мали свою автономію, фактично ж міста на українських землях ніколи не були незалежними. Після 1648 р. вони потрапили під владу старшин.

Магдебурзьке право вже з самого початку його введення стверджувало станова диференціацію, яка поглиблювалася в другій половині XVII і у XVIII ст. Воно сприяло виникненню в містах окремих станів купців та ремісників, економічно нерівних. Судові функції, за цим правом, не були відокремлені від адміністративних. Суд знаходився в руках купецької та ремісницької знаті.

Міські суди тих міст, що змогли і після 1648 р. відстояти свою відокремленість, — а їх було мало, формально користувалися збірками німецького права у польських переробках. У тих містах, які повністю залежали від козацької адміністрації, магдебурзьке право фактично занепало, застосовувалось мало, бо було чуже українському народу, його витісняло звичаєве право, а згодом і російське право. Проблема застосування німецького права на українських землях є досить складною. В історіографії існує декілька концептуальних точок зору. Але майже всі вони (хіба за винятком А. Яковліва) базуються на стереотипі, за яким поняття „німецьке право” ототожнюється, точніше звужується до поняття „магдебурзького” або деяких його різновидів, наприклад, „хелмінського”, і, таким чином, проблема зводиться лише до розгляду міського права, а фактично — до питань: діяло чи ні; якщо так, то в яких межах і позитивну чи негативну роль відіграло в історії України? Звичайно, різні автори давали різні, і навіть протилежні, відповіді. Їх можна звести до кількох принципово узагальнених:

- 1) німецьке право діяло майже вповні, принаймні у великих містах;
- 2) воно майже не діяло, за винятком деяких, та ще й урізаних елементів самоврядування;
- 3) воно відіграло негативну роль як насильницька рецепція з рук Польщі, спрямована на спольщення;
- 4) воно відіграло позитивну роль як спосіб уникнення політичної та економічної залежності, ототожнюваної знову ж таки з колонізацією [8].

Відповіді на поставлені питання в різних сполученнях наведених варіантів складали і складають дотепер концепції існування та застосування німецького права в Україні. Цим концепціям, очевидно, можна знайти обґрунтування в історіографії так званої народницької школи, яка відіграла важливу роль у висвітленні цього питання.

На мою думку, по-перше, не можна розглядати феномен німецького права в Україні статично. Майже за 500 років своєї історії воно не могло не зазнати певних

трансформацій в кожній територіальній одиниці, починаючи від регіону і закінчуючи останнім містечком. Прикладом можна вважати польські переробки німецького права М. Яскера, Б. Гроїцького, П. Кушевича, П. Щербича, які, в свою чергу, зазнали переробок в „Правах, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р.

Досить цікавою мені видається думка М. Кобилецького стосовно ролі магдебурзького права в процесі кодифікації права в Україні. Він вважає, що магдебурзьке право належало до основних джерел кодифікації права в Україні впродовж XVIII ст. Його використовували майже в усіх кодифікаційних працях. Також при використанні джерел магдебурзького права помітний вплив мала рецепція римського права на українське. [2, с. 336]

Зіншого боку—традиціоналізм, притаманний організації тогочасного суспільства в принципі: уявлення про ієрархічність світу, суспільства і права об’єктивно сприяли усталеності, замкнутості форм, недоторканості меж стану. Звідси випливає характер системи права, найголовнішим критерієм якої є суб’єкт. Його права і обов’язки перебувають у прямій залежності від місця, яке він посідає в суспільній ієрархії. „Старина” набуває особливого значення в охороні власних інтересів. Отже, і щодо німецького права, на українських землях з часом виокремлюється певна група норм, що вже сприймаються як „старина” та включаються майже до всіх офіційних і так званих приватних кодифікацій протягом кількох століть.

З матеріалів судової практики можна встановити, що міські суди, посилаючись на магдебурзьке право, користувалися ним не за оригіналами збірок, а за відомими збірками німецького права: переробкою П. Щербича „Саксона”, яка складалася з двох частин: „Speculum Saxonum”, „Ius municipale”; „Prawo chelminskie” в опрацюванні П. Кушевича (1646 р.). Її дуже мало знали на Україні, бо вона була перекладена тільки в період кодифікації; латинською переробкою М. Яскера 1535 і 1602 рр. під назвою „Juris provincialis, quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur, libri tres”; найпоширенішою збіркою „Порядок” або „Porzadek sadow u spraw mieyskich prawa Maydeburskiego w Koronie polskiej”, що складалася з восьми менших збірок, переробок, „екстрактів”, додатків і окремих правових актів. Автором її був Б. Гроїцький, який у роботі „Ten postepek” використав „Constitutio Criminalis Carolina”. Для „Порядку” він взяв багато з поширеного тоді на заході „Enchiridion” Яна Кірштейна; відомий також інший твір Б. Гроїцького „Artyculy prawa maydeburskiego, ktore zowia Speculum Saxonum” [9, с. 98]; роботами Карпцова „Processus iuris in foro Saxonico” і „Practicae Novae Imperialis Saxonicae rerum criminalium”, „Definitiones Forenses ad Constitutiones Electorales Saxonicas” або „Iurisprudentia Forensis Romano-Saxonica”.

Всі ці збірки права опрацьовувались юристами приватно, неодноразово перевидавалися у Польщі і, застосовуючись у судовій практиці, ставали законними. Таке явище, коли закони брались звідусіль, без уваги на те, чи вони мали санкцію з боку урядових органів, було характерним для XVI—XVIII ст. Ці збірки, видані польською або латинською мовами, не завжди були доступні і зрозумілі суддям XVIII ст. [6, с. 454]; і тому, щоб домогтися їх застосування, панівна верхівка намагалася викласти їх українською мовою. Таким чином, у першій половині XVIII ст. з’являються додаткові опрацювання магдебурзького права: „Короткий показчик магдебурзького права по книзі „Порядок”, а також „Кратко выписано з прав малоросійських, книги „Порядка”, с артикулов права магдебургского, права цесарского с означением, какое в тех правах за вины положено наказание и казнь и на каких именно значит страницах” [1, с. 245].

Магдебурзьке право мало чіткий становий характер, що виявився у наділенні усіма привілеями окремих прошарків панівного стану. Насамперед за магдебурзьким

правом не допускалося до участі в міській раді і в правосудді незаможних людей. Це право узаконювало дискримінацію в правах з уваги на стать, походження, релігію і расу. Жінки, наприклад, мали обмежену дієздатність: без чоловіка чи опікуна вони не могли вести спір, не вважалися за свідків. Позбавлялись прав народжені за шлюбом, євреї. Узаконювалась диференціація в карах залежно від станової приналежності підсудного. Особливо привілейоване становище за ним правом займала шляхта.

Норми процесуального права були викладені не тільки в опрацюваннях Карпцова, а й „Порядку” і „Саксоні”. Питанням процесу присвячена третя частина „Porzadku sadow mieyskich”. В „Саксоні” ці норми не були зібрані повністю в одному з розділів, а містились у ряді статей [7, с. 360].

Міщанська верхівка намагалася зробити магдебурзьке право всебічно діючим правом і домогтися повного його застосування в судах.

Безперечно, на Україні у XVIII ст. магдебурзьке право діяло в дуже обмеженій своїй частині. Такий висновок робить, зокрема, В. Месяц [3, с. 183]. Познайомившись з матеріалами судових справ судів, можна цілком обгрунтовано твердити, що ця частина права була дуже обмеженою. В 1827 р. виникло питання про друкування перекладу однієї із збірок магдебурзького права російською мовою. Вже тоді офіційно підкреслювалось, що це право застосовувалось мало або й зовсім не застосовувалось на Україні. З боку царського уряду була дана органам влади на Україні рекомендація використовувати Статут Великого князівства Литовського. На магдебурзьке право на Україні вже остаточно перестали посилалися в 30-х роках XIX ст. [5, с. 87-95].

На думку М. Кобилецького, магдебурзьке право на Україні-Гетьманщині можна вважати українським муніципальним правом, оскільки тут відбувся взаємовплив українського звичаєвого та магдебурзького права. У судочинстві, водночас із нормами магдебурзького права, використовували Литовський статут та українське звичаєве право. Привілеї на магдебурзьке право українським містам Гетьманщини підтверджували українські гетьмани та московські царі. Міста Лівобережної України отримували магдебурзьке право також на основі гетьманських універсалів. Наприклад, 1752 р. магдебурзьке право на основі універсалу Кирила Розумовського одержала Полтава, а 1758 р. - Новгород-Сіверський. Устрій Києва та міст Лівобережної України суттєво відрізнявся від європейських міст, що використовували магдебурзьке право, зокрема західноукраїнських. У XV-XVIII ст. у містах Центрально-Східної Європи, які застосовували магдебурзьке право, їхнє керівництво здійснювала міська рада на чолі з бургомістром, а вїйт і лавники виконували судові функції. У містах Гетьманщини вїйта вважали главою міста. Йому належала адміністративна та судова влада. Недоліком застосування магдебурзького права у Києві та на території Гетьманщини став перехід міст у підпорядкування московського уряду, який використав конфлікти між міщанами й органами влади для утвердження своїх позицій на українських землях [2, с. 379].

Література

1. Василенко М. Матеріали до історії українського права, ч. 1. / М. Василенко - К., 1929. – 421 с.
2. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження / М. Кобилецький – Львів: ПАІС, 2008. – 406 с.
3. Месяц В. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII в. / В. Месяц - К.: ВИНТИ, 1964. – 378 с.
4. Петровський М. Надання Ніжину магдебурзького права у 1625 р. „Чернігів і Північне Лівобережся”. Записки українського наукового товариства в Києві та історичної секції ВУАН. / М. Петровський – К., 1928. – 564 с.

---

5. „Права, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р. / Національна Академія наук України, Інститут держави і права ім. В.М. Корещького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 1997. – 547 с.

6. Стороженко І.С. До питання історії Збройних сил України від останньої третини XVIII до кінця XVIII століть / І.С. Стороженко // Запорізьке козацтво в пам’ятках історії та культури. – Запоріжжя, 1997. – 465 с.

7. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. / За ред. В.Д. Гончаренка. – К., 1997. – Т.1. – 756 с.

8. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im XVI – XVIII Jahrhundert. / A. Jakowliw – Leipzig, 1942. - 532 s.

9. Pauli L. Z badan nad zrodlami dziei prawniczych Bartlomieja Groickiego. Miscellana Iuridica. / L. Pauli – Warszawa, 1961. – 320 s.

***Науковий керівник** – Аніщук Н.В., доктор юридичних наук, професор кафедри історії держави і права Одеської національної юридичної академії.*